

La lectura de l'espai

Una síntesi final: des del Nord, mirant cap a Barcelona

KLAUS HEINEMANN

Catedràtic emèrit
Universitat Hamburg (Alemanya)
klauswhein@aol.com

Traducció de l'alemany: Irene Strobl. Centro Linden (Pamplona)

Klaus Heinemann

Resum

La primera part de l'article tracta dels mèrits d'aquest dossier monogràfic. Els diferents articles il·lustren sobre la necessitat i la possibilitat de "llegir" l'espai públic. Demostra que la lectura de l'espai és diferent segons les diverses tipologies d'usuaris; reflecteix les característiques i peculiaritats de l'espai *públic*; també fa evident que l'anàlisi de l'espai públic no solament és un repte teòric sinó que es troba relacionat amb una investigació empírica complexa; finalment, mostra que la investigació d'un problema tan complex no solament és una tasca difícil, d'aproximacions interdisciplinàries, sinó que s'ha d'orientar a examinar les conseqüències pràctiques dels resultats.

La segona part –més crítica– dona alguns exemples de la forma de llegir els espais públics de la ciutat. S'adopta una perspectiva comparativa, prenent com a exemple la ciutat d'Hamburg, al nord d'Alemanya. La "lectura de la ciutat" indica que: a) podem llegir els temps en l'espai; és a dir, el desenvolupament històric, les ideologies, valors, estructures de poder, etc., en el curs de la seva construcció; b) l'espai és un mirall de la cultura, de la cultura de l'esport en el cas que s'analitza; c) l'espai i les activitats que s'hi practiquen poden ser llegits com a manifestació de característiques típiques de la societat; d) podem llegir a l'espai possibilitats i formes de relacions socials, integració i separació; e) a l'espai llegim formes específiques de segregació i diferenciació.

La tercera part fa propostes per a posteriors investigacions en aquest àmbit: a) treballs més detallats en relació amb xarxes socials esportives; b) investigacions sobre *l'espai públic* a la ciutat; i c) investigacions comparatives internacionals sobre l'esport i l'espai.

Paraules clau

Esport, Espai públic, Investigacions comparatives, Temps, Xarxes socials.

Abstract

The Lecture of the Space. A Final Synthesis –looking from the North to Barcelona

The first part of the article points out the specific qualities and merits of this special issue. The different articles illustrate the necessity and possibility to "read" the public space; they demonstrate that the "lecture" of the public space will be dissimilar by the different types of users; they reflect on the characteristics and peculiarities of the "public" space; they make obvious, that the analysis of the public space is not only a theoretical challenge but also linked with complex empirical research; at least they show that the investigation of such complex problem is not only a difficult task of scientific interdisciplinary research; moreover, it also has to point out the practical consequences of the results.

The second more critical part gives some example on how to read the public spaces of the city. As a point of comparison Hamburg in the north of Germany is chosen. The "lecture of the city" indicates that a) we can read the times in the space that means the historical development and the ideologies, values, power structure etc of its construction; b) the space is a mirror of the culture – in this case of the culture of sport; c) the space and the activities practised in the space could be read as manifestation of typical characteristics of society d) we can read in the space possibilities and forms of social relations, integration and separation; e) we read in the space the specific forms of social segregation and differentiation.

The third part makes three proposals for further research on these topics, a) more detailed researches on social networks in sport, b) investigation on the topic "public space" in the city and c) international comparative studies on sport and space.

Key words

Sport, Public space, Comparative research, Time, Social networks.

Els espais públics urbans: una nova àrea d'investigació?

En els últims trenta anys, es parla molt dels canvis profunds que s'han produït en l'esport i de les seves conseqüències: l'esport sembla haver perdut el seu perfil homogeni. La manera en què aquest fet es reflecteix en l'entorn esportiu es fa evident només que hom s'adoni de la gran quantitat de denominacions que s'utilitzen en aquest context: “esport de lleure”, “esport informal”, “esport d'aventura”, “esport no esportiu”, “esport postmodern”. Aquesta gran varietat de conceptes és, alhora, un bon indicador dels processos de popularització, diferenciació i també de banalització pels quals està passant l'“esport” en les últimes dècades (Dietrich/Heinemann, 1989; Heinemann, 2006).

Trobem conceptes idèntics o similars a aquests, en la forma en què es tracta la temàtica que aborda aquest dossier monogràfic (Puig i Maza, 2008). Són, per tant, part integrant d'una línia investigadora actual, iniciada ja fa bastant de temps, sobre el desenvolupament actual de l'esport. Però no solament canvia el mateix esport; les transformacions afecten de la mateixa manera les seves formes d'organització i, alhora, els llocs on es practica. Encara que aquestes noves formes d'organització de l'esport han estat ja analitzades de manera sistemàtica, s'ha prestat molta menys atenció a la qüestió de la relació existent entre les tendències de canvi en l'esport i els canvis experimentats a les ciutats. Sí que és cert que aquesta àrea d'interès rep cada vegada més atenció en la investigació esportiva.¹ Són nous, i per tant punt de partida, els articles presentats en aquest dossier monogràfic, perquè se centren en una àrea molt delimitada d'activitats esportives, l'anomenat “espai públic urbà”, en referència, a més a més, a una ciutat en concret, Barcelona. Tanmateix, no n'hi hauria prou amb això per concedir a aquest monogràfic una significació especial, si no presentés, a més a més, altres característiques especials que detallo a continuació:

1. És possible recollir les col·laboracions d'aquest monogràfic sota el títol “Llegir l'espai”. Ho explicaré.

No solament podem llegir la lletra escrita. MAZA/PUIG² destaquen en la introducció a aquest monogràfic el significat sociològic dels “objectes”. En concret, pel que fa al nostre tema, això vol dir: els equipaments (és a dir, també els aparells d'esport), els edificis (també els estadis esportius), igual com les estructures arquitectòniques, poden explicar-nos la seva “història”. Són erigits per éssers humans, –especialistes en construcció, arquitectura, responsables de planificació espacial i urbana– i per tant expressen les idees i els principis que han guiat els qui participen en la construcció. Així, d'aquests artefactes tècnics, edificis i estructures espacials, no només podem deduir les funcions per a les quals estan previstos sinó també els principis tècnics i normatius en què es basa la construcció, i sobretot, l'entorn polític i econòmic on es mouen o s'han mogut els especialistes en construcció, arquitectura, etc. Cal tenir en compte que el procés esmentat es desenvolupa en diferents pautes de desenvolupament impregnades per influxos culturals, socials, polítics, estètics i també legals, que van variant amb el pas del temps (Heinemann, 2001). De la mateixa forma que llegim un llibre, podem, doncs, llegir també un espai. En desxifrem no solament les funcions, sinó també els valors i les ideologies del moment de la creació, les condicions polítiques i socials dominants i, sobretot, els seus potencials d'aprofitament i de vivència, i molt més.

Però no hem après a llegir l'espai d'aquesta forma. I per això considero un valor especial d'aquest monogràfic el fet que els autors i autores ens vulguin ensenyar la manera en què es pot llegir l'espai (públic, utilitzat per a la pràctica esportiva) i els coneixements que podem adquirir mitjançant aquesta lectura. Vull reprendre la idea d'aquest monogràfic, recollir les col·laboracions sota aquest punt de vista i anar més enllà en alguns punts.

2. Una segona característica destacada d'aquest monogràfic és que atrau la nostra atenció sobre el fet que l'espai (públic) el llegeixen diferents persones, amb interessos i patrons d'interpretació molt diversos. Com a conseqüència, no existeix “el” espai públic, sinó que sembla que un mateix espai públic pot ser molt diferent segons qui el llegeixi, l'interpreti i l'aprofiti, de la seva

¹ El “clàssic” d'aquest tema és sense cap dubte Bale (1989, 1993). A Alemanya hi ha diversos estudis sobre l'esport urbà. La Deutsche Sportwissenschaftliche Vereinigung (DVS) va centrar el seu Congrés Científic de 2007 en el tema “L'esport a la ciutat”.

² Cito amb VERSALETES quan em refereixo a col·laboracions en aquest monogràfic; la resta de les referències bibliogràfiques se citen segons la norma establerta.

intenció d'ús, l'àrea de responsabilitat i el patró d'interpretació:

- En primer lloc, es troben les persones que es mouen en aquest espai i que el llegeixen (també) amb el plantejament de poder-lo aprofitar per als seus fins (per exemple, la pràctica d'un esport determinat), de sentir-s'hi bé, d'identificar-s'hi o, ben al contrari, d'evitar-lo. Quant a aquest context, és especialment significativa la contribució de WILLCOCKS. Tematitza el significat dels diferents codis i formes visuals del disseny de l'espai, que poden promoure o impedir les diferents activitats esportives que s'hi realitzen. Em sembla aquí especialment interessant el concepte de “visual codes” (codis visuals). Si es coneixen les regles d'un determinat esport, que n'estableixen també l'ordenació –línies, cantonades, distàncies, porteries, i altres elements–, els esportistes interpretaran les característiques de l'espai, i de vegades les modificaran, de manera que puguin practicar l'esport –per exemple, el futbol–, encara que l'espai no respongui amb exactitud a les normes d'aquest esport. L'espai es “llegeix” com a camp de futbol. Es troben exemples pràctics d'aquesta descodificació de l'espai a CAMINO, quan parla sobre la “reinterpretació” de l'espai públic realitzada per *skaters*, o en els diferents exemples que exposa MAZA. Crec que aquests plantejaments són d'importància essencial per respondre qüestions com ara: sota quines condicions i de quina forma s'arriba a una “colonització” i a un “aprofitament secundari” de l'espai per a l'esport en les seves múltiples modalitats.
- Però l'espai també és llegit per persones que investiguen –i també de forma diferent, segons la pròpia perspectiva científica. Allò que desxifren empíricament (i que després interpreten teòricament), ens ho exposen en aquest monogràfic. Es tracta, sobretot, de la manera en què els diferents grups de població –diferents per edat, origen social i ètnic i sexe– aprofiten l'espai públic per a les diferents modalitats esportives. És enormement instructiva, pel que fa a aquest tema, l'aportació de CAMINO/MAZA/PUIG sobre les diferents xarxes socials, que es prolonguen més enllà de la pràctica esportiva, encara que el llaç d'unió inicial hagi estat aquesta. Trobo que aquests resultats són importants, també, perquè contradiuen

les tesis habituals sobre l'increment de la individualització, de l'anonimat i l'aïllament de l'ésser humà a les grans ciutats. En aquestes xarxes no és tan important el mateix esport sinó la comunicació en totes les seves facetes i efectes. Els espais públics no solament són llocs de passada, rutes de connexió ràpida entre dos punts.

- Entre les contribucions hi trobem també interpretacions socials, en les quals l'espai es torna a llegir des d'un altre punt de vista. Esmento, per exemple, l'article de SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL, que identifiquen a l'espai públic no solament les noves tendències del desenvolupament de l'esport de lleure modern, informal, sinó que ens confronten amb la tesi que als espais públics podem detectar característiques de la societat actual. Podem llegir l'espai públic de manera que ens permeti d'aprendre alguna cosa sobre les societats modernes?
- Hi ha altres grups de persones, que llegeixen l'espai públic i ens comuniquen la seva interpretació: els qui es dediquen al periodisme llegeixen l'espai públic de la manera que ens el presenta MAZA, corroborant així el fet que l'esport a l'espai públic s'ha convertit en un tema d'interès públic; els estudiosos de la ciutat (com MAGRINYÀ) llegeixen la ciutat com una construcció que va creixent en la història; naturalment, també els polítics (de l'esport) intenten llegir-lo per comprovar si s'ha aconseguit fer la ciutat atractiva per a la “seva” ciutadania i per continuar millorant els sentiments d'adhesió cap a la ciutat; també faran, per la seva banda, una altra lectura diferent les persones dels ajuntaments responsables dels manteniment, cura i organització dels espais, etc.

3. També són suggeridores les diferents col·laboracions i comentaris sobre el *Topos* “espai públic”. Aquest es pot descriure, en primer lloc, com un concepte jurídic: l'Estat, en els casos analitzats aquí, millor l'ajuntament de la ciutat, té drets de propietat que no solament s'exerceixen en la planificació concreta, la creació i l'equipament de l'espai públic, sinó també a determinar quins grups de persones, en quin moment i en quina mesura, en tindran els drets d'accés i d'aprofitament. L'argument per imposar aquestes mesures és que es fa en interès de la ciutadania. Aquest fet crea, finalment, una interessant situació de tensió entre aquesta i l'administració públi-

ca. D'aquests drets de propietat (definit formalment amb claredat) es deriva per a la ciutadania un “dret a la ciutat” (CAMINO/MAZA/PUIG). Però, ¿com interpretar això, quan els diferents grups d'habitants dedueixen diferents drets d'aprofitament –no solament els que practiquen esport en les diferents modalitats esportives, sinó també d'altres persones, no actives en el camp de l'esport, o el veïnat directe– que de vegades xoquen amb els drets dels altres, tot creant conflictes que poden, alhora, col·lidir amb les idees de la planificació urbana orientades a fer que la ciutat ofereixi un bon nivell de qualitat de vida? Es mostra, també, en alguns articles, que els diferents grups de persones s'“apropien” de l'espai públic, el modifiquen d'acord amb els seus interessos, en tenen cura, en reparen els danys; així neixen uns drets adquirits i arriben a considerar aquests espais com el “seu territori” (CAMINO/MAZA/PUIG). El concepte jurídic de propietat es dilueix, tema que hauria de despertar l'interès de la “*institutional economics*” (economia institucional).

Però els diferents articles no són il·lustratius només des d'aquest únic punt de vista. “Públic” no és un simple concepte legal de propietat. Suggereix també que les diferents formes d'actuació –trobar-s'hi, discutir, jugar i practicar esport, la vida familiar, etc.– són públiques, és a dir, accessibles i visibles per a tothom i sotmeses, doncs, al control públic.

4. Tot això ens mostra no només l'ampli espectre dels temes tractats en aquest monogràfic, sinó que, a més a més, posa de manifest que una problemàtica tan complexa com ho és la difícil lectura de l'espai, només pot abordar-se amb la conjunció de diferents ciències i competències políticopràctiques. D'una banda, és un informe sobre investigacions en les quals han treballat persones especialitzades en disciplines i orientacions teòriques molt diverses –en Ciències de l'Esport, Sociologia, Antropologia, Urbanisme, Disseny–, i on s'expressa, d'altra banda, personal amb experiència pràctica en la planificació de l'espai i la ciutat. Deixa patents, alhora, les conseqüències pràctiques que es dedueixen de les conclusions científiques. És, doncs, una unió ben aconseguida de paritat interdisciplinària i de transferència útil per a actuacions pràctiques.

5. Finalment, deduïm, de diferents col·laboracions, que llegir l'espai no és tan senzill com llegir un llibre. No requereix, només, la base teòrica corresponent i un

extens coneixement de les diferents pautes de desenvolupament de la planificació i l'arquitectura de l'espai, que s'han anat desenvolupant en el transcurs de la història. A més a més, cal aplicar diferents mètodes de recopilació de dades per poder desxifrar de manera fiable i vàlida la forma en què les diferents persones llegeixen, interpreten i finalment, aprofiten, l'espai públic. I per això considero una virtut més de les investigacions recollides en aquest monogràfic el fet d'haver aplicat diferents mètodes per a la recopilació de dades. Així, per exemple, una combinació de diferents formes d'observació i d'entrevista en profunditat (CAMINO/MAZA/PUIG; CAMINO; MAZA), l'anàlisi d'arxius fotogràfics (SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL), l'anàlisi de continguts de reportatges periodístics (MAZA), la investigació historico-hermenèutica (MAGRINYÀ) i, finalment, l'entrevista a especialistes aplicada a una diversitat de persones versades en planificació de la ciutat i autoritats de l'esport.

Aquestes són les cinc característiques que confereixen valor intrínsec en aquest monogràfic. Ens indica la necessitat i la possibilitat de llegir l'espai públic de forma adequada; ens mostra que la lectura de l'espai pot portar a conclusions molt diverses, encara que complementàries entre elles; ens anima a una reflexió sobre el *Topos* “espai públic urbà”; deixa clar que desxifrar l'espai no ha de ser només un repte teòric, sinó també un complex treball empíric molt detallat; i demostra, finalment, que la investigació no s'ha de quedar tancada a la seva torre d'ivori –cosa que li ha estat criticada sovint– sinó que ha de presentar conseqüències políticopràctiques.

I ara s'espera de mi –com es comenta a les reflexions introductòries d'aquest monogràfic (MAZA/PUIG)– que hi afegixi “un comentari crític del Nord”. Naturalment, no escorcollaré amb una mirada crítica freda, des de dalt d'un iceberg, cada un dels articles. Trio més aviat la perspectiva de la meua ciutat natal, Hamburg. Conec aquesta ciutat –millor que Barcelona, ben segur–, la puc “llegir” i crec que la comparació entre allò que puc llegir a l’“espai Hamburg” i allò que els autors i autores han desxifrat en les seves investigacions a l’“espai Barcelona” pot ser punt d'arrencada per a una llarga discussió. Només per no defraudar totalment les expectatives, també hi afegixo, de tant en tant, unes quantes observacions crítiques.

A l'espai es llegeixen els temps

Estem acostumats a reconstruir la història com una successió en el temps. A l'eix del temps llegim quan

s'ha esdevingut un fet, quin fet i per què. També la història d'una ciutat acostuma a representar-se d'aquesta manera, en un eix temporal. Però la història es desenvolupa alhora en un espai i aquest va variant tot al llarg del temps. A l'espai llegim els temps, de la mateixa manera que els anells de l'arbre n'indiquen l'edat, els períodes de creixement més notables, els canvis climàtics i mediambientals.

La història d'una ciutat és també una història de planificació, arquitectura i construcció. I igual que el desenvolupament d'un equipament (esportiu) és degut a pautes de desenvolupament impregnades d'aspectes culturals, econòmics, etc., igualment la imatge d'una ciutat i, per tant, el seu espai públic, es troba impregnada de les idees que guien per crear una "bona" arquitectura i orienten aquell que realitza la planificació urbana i d'espais per crear una ciutat de bon funcionament, que ofereixi una bona qualitat de vida i estèticament ambiciosa. És més, en la imatge de la ciutat reconeixem el desenvolupament del benestar econòmic, de la indústria i el comerç, de la cultura política i dels valors en què es basen. En la imatge que presenta la ciutat llegim, en aquest sentit, els temps.

Naturalment, sempre passa –com indica CAMINO– que en aquestes planificacions es reflecteix el poder i els interessos de la classe dominant. Això, però, és tan evident que gairebé no cal esmentar-ho –ni intentar de canviar-ho–, atès que: la planificació de la ciutat és sempre responsabilitat de les autoritats –això ja és inherent al concepte d'"espai públic"– i aquell que realitza la planificació sempre es basa en (les seves?) pautes de desenvolupament, que es van modificant amb el temps. Encara és més simple la justificació de l'escassa presència de les dones a les xarxes socials que ofereixen (VILANOVA/SOLER); a saber: que l'espai públic és dissenyat per homes i que per això no és adequat per a les dones.³ Tanmateix, crec que la realitat social és molt més diversa. Si volem llegir els temps a l'espai (per comprendre de quina forma s'aprofita l'espai públic en l'actualitat) cal esbrinar amb més detall, qui ha creat i quan aquest espai i amb quina pauta de desenvolupament dominant.

MAGRINYÀ ens orienta, en aquest sentit, pel camí correcte, amb la seva proposta de dividir el desenvolupament de les ciutats en tres etapes: la ciutat del poder feudal, la del poder capitalista i, finalment, la del financer.

Sempre és difícil, però, aplicar un esquema tan simplificat a la gran varietat de ciutats que coneixem. Per exemple, Hamburg –igual que moltes altres ciutats del nord d'Alemanya, com Lübeck, Bremen, Wismar, Rostock, Stralsund, és a dir, principalment ciutats hanseàtiques– mai no van estar sotmeses a cap poder feudal, depenien només de l'emperador i aquesta tradició es llegeix encara avui en dia en la imatge d'aquestes ciutats. No obstant això, Hamburg torna a representar l'excepció, perquè en ser assolada per un incendi el 1842 el centre de la ciutat va quedar totalment destruït i va haver de ser reconstruïda completament. Com es va fer? Aprofitant l'espai guanyat a la muralla de la ciutat, es va crear un cinturó verd, que encara hi és a hores d'ara, que envolta tot el centre urbà, i com que es van construir grans zones verdes en nom de la premissa constructiva –respectada durant anys i encara avui vigent– de separar espacialment de manera estricta les funcions de residència, treball⁴ i lleure/temps lliure, existeix avui un parc d'extensa superfície vorejant la ciutat, anomenat antigament "Volkspark", avui en dia "Stadtpark". I a causa d'aquesta estricta separació espacial, l'esport disposa dels seus propis centres esportius –previstos i planificats per a aquesta finalitat– i per tant, no es practica en altres llocs públics –per això no és possible trobar a les places i carrers d'Hamburg la diversitat de pràctiques esportives que semblen trobar-se a Barcelona. M'aturo en aquest punt per mostrar, de manera clara, que no n'hi ha prou amb una simple classificació en tres nivells –que pot ser, tanmateix, molt útil en altres casos– quan volem saber, d'una ciutat en concret, quina forma de desenvolupament i quines pautes n'han originat les estructures espacials, allò que podem llegir i interpretar als seus espais públics i de quins potencials d'aprofitament disposen aquests. En aquest sentit, s'haurien de llegir, en primer lloc, els temps de la ciutat i, doncs, dels seus espais públics, per poder comprendre i classificar així les possibilitats i característiques pròpies dels esports que s'hi practiquen.

³ Caldria buscar aquí una explicació més convincent de per què la forma de l'espai fa que amb prou feines hi hagi dones que practiquin el skate (CAMINO); per què al passeig –com diuen SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL– dominen les dones, i a la bicicleta es troben tant homes com dones.

⁴ Amb la conseqüència, també, que al centre de la ciutat d'Hamburg ja només hi viuen unes cinc-centes persones: porters, aparcacotxes, bombers, etc.

A l'espai llegim cultures

A Hamburg hi ha uns 900 clubs esportius. Aproximadament el 25 % de la població d'Hamburg en pertany almenys a un. Encara que n'hi ha alguns de grans, amb més de 10.000 persones associades, són l'excepció. Per regla general no tenen més de 300 membres, sovint menys de 100.

No vull excloure totalment que les xarxes socials amb les seves funcions específiques es trobin representades en aquests clubs a Hamburg (o en general a Alemanya). Es planteja l'atractiva pregunta de fins a quin punt les xarxes socials que es formen als espais públics de Barcelona constitueixen una peculiaritat cultural específica en un país en el qual els clubs esportius tenen menys rellevància, com es dedueix ja de la visió general sobre organitzacions esportives a Barcelona que presenta MAGRINYÀ.

Vull donar dos exemples de clubs típics, a tall d'exemple: el primer, és l'HT 16 (que és l'abreviació d'Hamburger Turnerschaft 1816 –'club de gimnàstica d'Hamburg–'), i el segon és l'HSV: der Hamburger Sportverein, –'club esportiu d'Hamburg'. Val la pena d'esmentar l'HT 16 no (només) perquè és el club més antic d'Alemanya, sinó perquè el seu nom és especial: des del moment de la fundació i fins a final del segle XIX no s'hi va practicar l'esport (anglès) orientat a la competició,⁵ sinó simplement el que el seu nom indica: la gimnàstica (*Turnen*, en alemany).

La gimnàstica no és una competició entre dos equips, segons unes regles definides, per guanyar, ni per arribar més alt o més lluny. Persegueix la salut física, l'educació del cos, l'enduriment, la força i l'habilitat, la presència d'esperit i el valor davant el perill i alhora, amb la mateixa importància, la formació intel·lectual i moral. Fins a final del XIX, l'esport anglès –sobretot el futbol– no va adquirir popularitat a Alemanya. Es van fundar clubs esportius –com per exemple l'HSV. Els clubs de gimnastes es van obrir a l'esport, s'hi van crear noves seccions amb noves modalitats esportives, i sovint van canviar de nom: “Club gimnàstic i esportiu”. Aquesta duplicitat del terme esport (esport anglès i gimnàstica/*Turnen* alemanya) impregna encara la filosofia i l'oferta actual dels clubs esportius, la seva cultura, i constitueix

el “moviment alemany de gimnàstica i esport”, com s'anomena oficialment en l'actualitat.

A Espanya, l'esport es troba molt més influït per l'esport anglès; encara que no hi té el seu arrelament profund en els clubs. La responsabilitat de l'esport s'ha considerat més una tasca de l'Estat, en especial dels ajuntaments.⁶ Aquestes peculiaritats de les diferents cultures de l'esport es llegeixen a l'espai –en el fet del lloc ‘on’ (és a dir, en quins centres esportius) es practica ‘quin’ esport (és a dir, amb el concepte de gimnàstica o d'esport anglès), amb quin tipus d'organització (en clubs esportius, ofertes comercials per a l'esport, centres esportius públics de gestió indirecta, esport no organitzat). Suposo que el domini de l'“esport modern” a Barcelona, com es mostra a les estadístiques de MAGRINYÀ/PUIG, pot explicar-se amb la història d'aquest desenvolupament. De l'especial responsabilitat estatal en l'esport d'Espanya resulta probablement també el compromís, inusual, des del punt de vista alemany, de l'Administració Pública quant a l'organització de l'esport en espais públics.

Segur que el tipus d'aprofitament de l'espai públic com a “centre esportiu” –és a dir, qui hi practica quin esport– té alguna cosa a veure amb aquest fet i aquest coneixement del desenvolupament històric de les diferents cultures esportives en facilita la comprensió. L'espai públic (i de quina forma s'aprofita) no és un espai “acultural”.

A l'espai llegim la “societat”

La imatge que s'obté dels diferents articles i que es percep en la “lectura de l'espai” és fascinant per a qui es dedica a la Sociologia: en la història de la planificació i la construcció d'una ciutat es van originant espais públics diferents que ens permeten de llegir les pautes de desenvolupament que han guiat els qui els han planificat i construït. Les funcions per a les quals van ser previstos, els interessos pels quals van ser construïts originalment, els plantejaments estètics que els van guiar són “allà”, es poden llegir a l'espai; però passen a un segon pla perquè en el transcurs dels temps aquest esdevé escenari de noves actuacions⁷ i, per tant, també de les esportives. Les places, carrers, zones verdes, parcs,

⁵ Als textos del monogràfic es parla –encara que no és aplicable a Alemanya– de l'“esport modern”.

⁶ El terme “esport” no es recull a la Constitució d'Alemanya, però sí, a l'espanyola.

⁷ Aquest concepte d'escenificació de l'esport ha estat desenvolupat per K. Dietrich (1989).

etc., han estat “colonitzats” per a un esport (informal) (Bale, 1989, Bach 1993, Camy *et al.*, 1993) i aquests usos (secundaris) dels espais produeixen, alhora, una nova definició i un nou sentit d’urbanitat i de vivència del “paisatge urbà”.

Això no és una novetat –si de cas és un nou descobriment de la Sociologia de l’Esport. L’espai públic sempre, o almenys des dels temps que es recullen en les informacions de què disposem, s’ha anat “redescobrint” i colonitzant d’aquesta manera. A les fotos d’Hamburg i en altres imatges de final del segle xx es presenten nens jugant al carrer i a les places, homes fent gimnàstica als parcs, famílies amb bicicleta pels carrers. S’anava en bicicleta per carrers i camins públics. En altres paraules: l’espai públic sempre ha servit d’“escenari” –encara que amb diferents formes d’inspiració– per a l’actuació “esportiva”, sovint de “noves” modalitats esportives en diferents formes, generalment de tipus informal.

Si anem llegint els diferents articles del monogràfic, veurem que s’hi reflecteix, en principi, la imatge que a les ciutats s’hi han anat desenvolupant noves formes d’escenificació d’un “esport”. SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL descriuen aquest nou esport urbà com una cosa que no es troba unida a una zona determinada, que es practica de forma més personalitzada i que és summament heterogènia pel que fa a la seva aparença, les seves exigències respecte a habilitats i competències i en l’estructura dels qui el practiquen, i on, a més a més, coexisteixen diferents “cultures esportives”.

Alhora, hi ha un intent de relacionar aquestes noves formes d’escenificació de l’esport entre els basitadors de l’espai públic amb conceptes de la societat. S’identifiquen en el tipus d’escenificació de l’esport urbà elements que es consideren típics de les societats modernes –tesi defensada sobretot per SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL, però que es filtra també en altres col·laboracions. Encara que no es defineix amb un detall excessiu el concepte de la societat a què es refereixen aquí, sí que es caracteritza en certa manera, en esmentar conceptes força definidors, com ara “modernitat líquida”, “societat postmoderna”, o fins i tot “societat hipermoderna”. En la confluència de l’escenari urbà construït i l’escenificació de l’esport hi apareix, per tant, una nova variable: les característiques constitutives de les societats modernes. S’hi plantegen, però, algunes preguntes que requereixen discussió.

Si preguntéssim a deu persones expertes en Sociologia, en quina societat vivim realment, n’obtin-

dríem, pel cap baix, deu respostes diferents: “societat postindustrial”, “meritocràtica”, “societat postmaterial”; “societat de la vivència”, “societat del risc”, “societat del temps lliure”, “societat del benestar”, “societat pluralista”, “societat postmoderna”, “societat anivellada de classes mitjanes”, “societat multicultural”, “societat global”, “societat mundial”, com a patrons conceptuals. Podríem trobar-hi més metàfores, ens trobem davant d’un laberint babilònic dels qui es dediquen a la Sociologia.

La pregunta és ara, per què SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL i altres autors han triat d’entre aquesta àmplia oferta justament les metàfores esmentades anteriorment (“modernitat líquida”, “societat postmoderna”, “societat hipermoderna”)? L’esport urbà, tal com s’esbossa en aquest monogràfic, és només una faceta del variat panorama de l’esport. Continua existint també –tant per als qui practiquen esport activament com per a l’esport espectacle– una rellevància (de vegades fins i tot creixent) de l’esport de competició tradicional, regulat; en moltes ocasions, fins i tot com indiquen MAGRINYÀ/PUIG, als espais públics. Aquest “nou esport urbà” és, doncs, una simple faceta dins del conjunt de l’esport a la gran ciutat i, segons les dades obtingudes, encara no en sabem prou, sobre la seva significació relativa i el seu pes, com per considerar-lo una característica constitutiva d’una modernitat líquida. Precisament, els exemples de la multiplicitat de formes d’esport que es practiquen als espais urbans –però no només en aquests– podria servir com a argument per interpretar aquest fet (també) com a expressió de societat plural; el fet que als espais públics de Barcelona practiquin el “seu” esport, tant oriünds de la mateixa Catalunya, com de la resta d’Espanya, Amèrica del Sud, Pakistan, el Marroc i turistes (MAGRINYÀ/PUIG), pot plantejar-se com a indicador d’una societat multicultural. Les xarxes socials gairebé universals, que sovint conflueixen a Barcelona, i que CAMINO ens presenta amb l’exemple dels *Skaters*, poden exposar-se com a símptoma d’una societat global, i si sistematitzem les vivències sobre les quals informen en diferents entrevistes les mateixes persones que practiquen esport –ens n’ocuparem més endavant–, podem interpretar aquest esport com a exemple típic d’una “societat de la vivència”, en el sentit de Schulz (1992). Sembla que és possible trobar per a cada una de les diferents metàfores de la societat paral·lelismes amb l’esport urbà o amb l’esport en general. És molt difícil demostrar si les variades formes de presentació de l’esport urbà tenen l’origen en les

característiques descrites d'una societat moderna. En molts casos, sobresurt un element de l'esport d'entre la varietat de les seves expressions i (només) aquest es projecta en una metàfora de societat.

Vull aturar-me, en aquest moment, en algunes observacions crítiques sobre la diferenciació entre esport “modern” i “postmodern” que se suggereix de forma continuada als diferents articles. Aquesta diferenciació es basa en una mala interpretació i provoca alhora noves equivocacions, perquè: a) Des que existeix l'“esport” (i també la gimnàstica/*Turnen*), és a dir, des de principi del XIX, han anat apareixent contínuament noves modalitats esportives; sempre hi havia una cosa “nova”. Només així s'explica l'enorme diversitat actual de l'esport.⁸ En aquest sentit, caracteritzar com a esport “postmodern” modalitats esportives que no han existit fins a les últimes dècades del segle passat, sembla un xic arbitrari. b) Les noves “modalitats esportives” que anaven apareixent anaven sent provades primer de manera informal per petits grups de “pioners”, i en molts casos, posteriorment s'“esportivitzaven”, i algunes fins i tot accedien als Jocs Olímpics. c) Malgrat l'“esportivització”, la majoria de les modalitats esportives es practicaven, d'una banda, com a esport de competició, però es mantenien també com a esport de temps lliure informal, de l'altra; és a dir, lliure de les normes i regles fixes d'un esport i independent de la pertinença a un club esportiu. La vela, la natació, la bicicleta, l'esquí, etc., són “modalitats esportives modernes”, però es practicaven i es continuen practicant, encara a hores d'ara, tant com a esport de competició com de lleure en diverses variants –igual com el surf, *beachball*, *snowboard*. Des de sempre, els esportistes de temps lliure buscaven i continuen buscant més la diversió, el benestar, la vivència, la comunicació i altres factors, que no pas un mesurament de forces.

En aquest sentit, la diferenciació (també en la presentació dels resultats de la investigació) “modern-postmodern” ens planteja diferències que en realitat no existeixen. Crea associacions amb un tipus de societat, que no són –com hem indicat– apropiades d'aquesta forma; i a més a més, ens priva de veure altres distincions molt més importants, les peculiaritats pròpies de cada una de les modalitats esportives, les característiques de la seva

evolució i cultura i la forma en què han estat practicades en cada moment per diferents grups de persones. Aquest tema ens el suggereix CAMINO amb la seva presentació del *Skating*.

A l'espai lilegim entramats socials

La identificació de xarxes en espais públics, formades per persones que es troben unides entre elles per l'esport és, ben segur, el resultat més vistós i digne d'atenció de les investigacions presentades, i al qual fan referència diferents articles, tot i que des de diferents perspectives. Es detecta ara que a l'espai públic es formen, entre grups socials i clubs voluntaris o altres estructures organitzatives més formalitzades, unitats sociològicament rellevants que compleixen, entre d'altres, unes funcions reguladores i comunicatives. Precisament, pel que fa a la significació d'aquests resultats, cal posar en relleu algunes dificultats i punts febles en el disseny de la investigació.

La definició del concepte “xarxes socials” és poc nítida i, sobretot, poc operativa. Quins criteris apliquem per delimitar entre si les xarxes socials, quan habitualment es distingeixen, com a mitjana, almenys dues xarxes en un mateix lloc? Per què s'introdueixen ja, en l'anomenada part teòrica, categories d'edat? És força improbable que les xarxes socials es formin exactament d'acord amb aquests grups d'edat. No podran plantejar-se agrupacions per edat a les xarxes fins que no se n'hagin analitzat les dades obtingudes. Probablement, d'aquesta manera s'hagi descartat ja de bon principi –encara que tal vegada de forma inconscient– la possibilitat d'esbrinar detalls més profunds sobre les estructures internes, les formes de comunicació, els models de comportament, els criteris de diferenciació de les xarxes, etc.; i de fet, als articles se'ns informa més, per exemple, sobre les pràctiques esportives dels diferents grups d'edat, que no pas sobre les característiques específiques de les 63 xarxes socials.

El lector tampoc no rep prou informació sobre el tipus i l'amplitud de l'observació (participant), com per a poder avaluar la fiabilitat i validesa dels resultats obtinguts. Però, a part d'aquests problemes tècnics de mesurament,⁹ en són importants, sobretot, els fonaments teòrics. Ja hi ha una extensa literatura sobre aquest tema

⁸ Aquests patrons de desenvolupament de les noves modalitats esportives han estat descrits àmpliament per Lamprecht/Stamm (1998) que també els analitzen empíricament.

⁹ I algunes curiositats estadístiques.

que es remunta a un passat llunyà. S'hi aprecia una gran varietat de tipus diferents de xarxes: es distingeixen pels seus objectius, per les seves tasques i funcions, també per les seves normes de pertinença al grup, els criteris d'exclusió, segons el tipus de relacions dels membres entre ells i envers uns tercers, pel poder i l'influx dins de la xarxa i cap a l'exterior, per la seva legitimitat, per la durada de la seva existència, per l'amplitud i el tipus de confidencialitat, les possibilitats de sanció, etc.¹⁰

A l'espai llegal segregació social

El qui és d'Hamburg, sap a quina zona hi viu cadascú. L'alta burgesia, assentada des de l'antigor (a la ciutat estat republicana d'Hamburg mai no hi va haver una noblesa de nissaga) resideix a les viles al costat de l'Elbchaussee, la classe adinerada més actual es reuneix al voltant de l'Alster, la classe mitjana alta es va assentar en diferents barris residencials –com Volkssdorf, Ohlstedt, Großhansdorf–, precisament a les zones exteriors limítrofes amb la ciutat, a les quals, des de final del XIX hi arribava el metro. Els *yuppies* es troben principalment a l'elegant barri d'Eppendorf, la classe més baixa, a poblacions com Mümmelmannsberg. A l'espai llegal aquesta forma de segregació social. Aquesta segregació per capes socials és rellevant per al tema que estem tractant, per dos motius: perquè a la pràctica de l'esport –tant respecte a la quantitat com al tipus d'esports que es practiquen– existeix una diferenciació específica per classes socials, aquesta diferenciació es detecta també a les diferents zones de la ciutat; a més a més, també són diferents, segons les zones, la densitat de població i la concepció dels espais públics, la qual cosa facilita o dificulta, segons quin sigui el cas, les diferents possibilitats de practicar esport als espais públics.

No estic gaire segur que a Barcelona hi hagi també una segregació espacial-social tan clara, atès que hi ha una densitat de població molt superior a la d'Hamburg. Però es troben diferents observacions sobre aquest tema en alguns texts, que semblen indicar, que també a Barcelona es produeix una segregació similar que afecta el tipus d'aprofitament de l'espai públic. Em refereixo,

d'una banda, a les observacions sobre l'esport de minories ètniques, en particular de sud-americans i altres immigrants; d'altra banda, a la indicació que en una zona residencial és dominant la classe treballadora, és a dir membres de la classe social baixa, on es detecten algunes particularitats en la pràctica de l'esport.

Tanmateix, es podria analitzar el material disponible tot aplicant-hi una major diferenciació, centrant-nos en aquest punt de vista. A l'article de CAMINO/MAZA/PUIG s'afirma que la mostra de 30 llocs, on s'han buscat diferents xarxes, és representativa.¹¹ Aquí s'esmenta el districte, entre altres, com a criteri de selecció. Si aquests districtes són significatius per a la segregació social, en seria interessant no només la valoració, segons els diferents aprofitaments de l'espai públic, sinó –centrant-nos en l'aspecte d'estudi central d'aquesta anàlisi– una resposta a la recerca de diferenciacions específiques en l'estructura i el funcionament de les diferents xarxes socials i les seves pràctiques esportives, segons els estaments socials.

A l'espai llegal vivències

A Hamburg hi ha un club de futbol, el SV Sankt Pauli, que es troba al districte del mateix nom, on resideixen sobretot membres de la classe baixa i de la classe mitjana baixa, i cada vegada un nombre més gran d'estudiants. Aquest club no ha destacat habitualment pels seus èxits esportius, normalment quedava en bons llocs de la 2a. Divisió. Això sí, compta amb una gran quantitat de socis que fins i tot arriben a la tercera generació familiar, i amb un gran grup de seguidors fidel al club, fins i tot en les hores baixes. Una vegada, el club va aconseguir pujar a l'1a. Divisió. Aleshores, es va poder constatar que l'estadi esportiu del club, que es troba al mateix districte, era insuficient per als requeriments dels partits d'1a. Divisió. Per això es va planificar la construcció d'un nou estadi, però en un altre lloc de la ciutat. De seguida es va trobar un potent inversor per finançar l'obra, i es va iniciar la discussió sobre els plans constructius. No obstant això, aquests van fracassar per la decisió o oposició dels membres i del grup de seguidors. Els semblava impensable abandonar el vell estadi i el vell

¹⁰ Molt del que coneixem per fonamentació teòrica i investigació empírica sobre els "Stakeholder" podria aplicar-se també de forma anàloga a les xarxes socials.

¹¹ S'enumeren altres criteris –districte, característiques (?), activitats que s'hi realitzen, etc. (!)– sense especificar amb detall, de manera que no és possible deduir els utilitzats per formar la mostra i respecte a què és representativa la mostra esmentada.

territori, en els quals tants enfrontaments –victòries i derrotes– del propi equip havien viscut.

Aquest no és un fet aïllat; en nombroses ocasions s’han repetit casos iguals o similars en altres ciutats i països. Això demostra que la relació amb els edificis i espais no és en absolut objectiva i impersonal, no es basa (només) en el fred càlcul de l’aprofitament, la funció i els costos, sinó que està entreteixit amb una gran varietat de lligams i dependències emocionals. Es tracta d’una sensació de vinculació, d’emocions de pertinença, de connexió i identificació, que estan molt unides a l’espai i al lloc d’actuació. Qui practica els esports, igual com qui els segueix com a públic, desenvolupa un vincle emocional amb el “seu” estadi (on s’han obtingut tantes victòries i s’han conformat tantes derrotes), amb la seu del “seu” club, amb l’entorn espacial del camp d’esport (Bale 1993). Aquestes emocions poden incloure alhora sentiments de pertinença. L’espai –l’estadi, la seu del club– esdevenen símbol de la comunitat amb totes aquelles persones de la família o del cercle d’amistats amb els quals s’ha practicat l’esport o amb els quals s’han planejat i realitzat un altre tipus d’activitats comunes. Aquestes emocions de vinculació són alhora, necessàriament, part de la construcció i la interpretació de la realitat i component del món de la vida en què cada un se sent involucrat.

D’aquestes reflexions, se’n deriven un seguit de preguntes relatives a l’aprofitament de l’espai públic per a les diferents modalitats esportives i les agrupacions dels qui practiquen esport. Es podria preguntar, doncs:

1. Les persones de les diferents xarxes, desenvolupen també uns sentiments similars de vinculació a l’espai públic on practiquen esport –sols o amb d’altres? I continuant amb la pregunta: l’espai i els codis específics, en el sentit descrit anteriorment, es converteixen també en símbols de pertinença i comunitat? Conèixer aquesta resposta és rellevant, perquè en l’exemple descrit del Sankt Pauli no es tractava d’un espai públic, sinó d’un estadi propi del club, amb el qual els socis tenen una certa relació de propietat, encara que sigui difusa, i per tant, una disponibilitat. Poden percebre’s sentiments similars de vinculació també als espais públics? I, en cas afirmatiu, fins a quin punt es converteixen en part de la construcció de la realitat? Són pertinents aquí els diferents comentaris sobre el *Topos* “espai públic”, sobre els quals ja he parlat anteriorment. Es pot pensar, d’altra banda, que aquestes

vinculacions emocionals es troben relacionades també amb els codis visuals –simbòlics– dels quals tracta WILLCOCKS. Com varia aquesta relació (emocional) amb l’espai, en el moment en què el mateix esportista participa en la modificació de l’espai, s’ocupa del manteniment, de les reparacions, etc., tot establint així, en certa manera, una “apropiació”? Quina relació tenen aquests sentiments de vinculació amb la consciència esmentada d’“el seu territori”?

2. SÁNCHEZ MARTÍN/CAPELL expliquen que les formes urbanes de la pràctica esportiva es distingeixen per no estar vinculades a un lloc; parlen fins i tot dels nous “nòmades” de la ciutat. Aquest fenomen és especialment característic en els *skaters* investigats per CAMINO. Significa, aquesta “colonització” de tota la ciutat i aquesta “reinterpretació” de la ciutat, que ens presenta CAMINO, el naixement, alhora, d’un nou sentiment de vinculació, no ja a un espai concret, sinó de manera abstracta a la ciutat? En aquest context, podem preguntar-nos si hi ha una relació entre una vinculació emocional d’aquest tipus i la identificació i el tipus de mobilitat dels components de la xarxa, dels quals ja parlen CAMINO/MAZA/PUIG i que descriuen i quantifiquen amb més deteniment MAGRINYÀ/PUIG. En el cas que aquesta existís, podria estudiar-se si aquesta vinculació emocional és conseqüència d’un major establiment en un lloc o si aquest s’explica per la vinculació emocional i la identificació. Lamentablement, no trobem més dades sobre això.

Perspectives investigadores

PUIG ha recollit, en les seves conclusions dels resultats de la investigació, algunes recomanacions pràctiques per a la concepció dels espais públics en el futur. De manera anàloga, vull presentar algunes conclusions per a futures investigacions científiques.

Al centre de totes les col·laboracions en aquest monogràfic es troben les diferents xarxes socials orientades cap a l’esport que s’han anat formant a diversos espais públics. Aquest és el punt de partida per a la investigació posterior, en les direccions següents: en primer lloc, caldria desxifrar, de forma empírica i més diferenciada teòricament, les xarxes en l’esport, tant quantitativament com qualitativament. Versaria sobre qüestions del tipus: quina estructura interna tenen aquestes xarxes, com es defineixen els criteris de pertinença, quina estabilitat presenten; com es comuniquen entre si i amb altres xar-

xes, en què es fonamenta el seu potencial de poder i el seu acord de confiança, quins valors i interessos comuns les uneixen, fins a quin punt es creen a l'espai públic, fins a quin punt es troben vinculades pel seu interès per l'esport, fins a quin punt estan establertes també fora d'aquest espai en particular i quina activitat tenen fora d'aquest? Seria també molt important d'analitzar àmpliament aquestes xarxes com a part de la cultura de l'esport a Barcelona. D'aquesta manera, podrien comprovar-se d'una manera més realista les veritables funcions socials d'aquestes xarxes; així evitariem d'afegir a les tantes funcions positives "de" l'esport, tan conegudes i repetidament esmentades, encara que en realitat no demostrades empíricament, i tampoc no corroborades mitjançant una demostració empírica.

Es podria aprofundir més en el significat (ambivalent) del *Topos* "espai urbà públic" tematitzat als articles. Caldria qüestionar, d'una banda, com entén la ciutadania subjectivament la situació objectiva de propietat legal, i quin tipus d'apropiació privada es produeix; finalment, caldria esbrinar quines vinculacions emocionals i quines relacions amb l'espai poden demostrar-se i fins a quin punt, aquestes, aporten alguna cosa a la identificació de la ciutadania amb el "seu" barri o amb la "seva" ciutat.

El focus d'interès de les investigacions se centra en Barcelona. Es percep que aquesta –igual com qualsevol altra ciutat– és un cas especial, no només pel que fa a la història i a la situació actual de l'urbanisme, sinó pel seu arrelament en la tradició i la cultura del país i per les característiques particulars del desenvolupament de l'esport. Seria especialment valuós fer-ne estudis comparatius, primer perquè revelarien l'influx diferent en cada cas de la història, la tradició i la cultura d'una societat, i en particular també de l'esport,

i perquè, en segon lloc, podrien indicar alhora fins a quin punt existeixen aspectes comuns, deguts, probablement, al fet que en el procés del continu intercanvi cultural –classificat com a globalització– es produeixen patrons socials comuns que influeixen en la pràctica de l'esport. I en tercer lloc, perquè segur que uns poden aprendre de les experiències dels altres; per què no pot Hamburg (o un habitant d'Hamburg), contemplar amb curiositat científica com poden ser d'atractius els espais públics –per exemple, a Barcelona– també per a l'esport?

Bibliografia

- Bach, L. (1993). Sport without facilities – some remarks on the use of urban spaces by informal sport. A *International Review of the Sociology of Sport* 28/2-3.
- Bale, J. (1989). *Sports Geography*. London/New York.
- (1993). *Sport, Space and the City*. London/New York.
- Camy, J.; Adamkiewics, E. i Chantelat, P. (1993). Sporting use of the city. Urban anthropology applied to the sports practices in the agglomeration of Lyon. A *International review of the Sociology of Sport*. 28/2-3.
- Dietrich, K. (1989). Die Inszenierung des Sports. A K. Dietrich i K. Heinemann (ed.), *Der nicht-sportliche Sport*. Schorndorf: Hofmann.
- Dietrich, K. i Heinemann, K. (ed.). *Der nicht-sportliche Sport*. Schorndorf: Hofmann.
- Heinemann, K. (2001). *Die Technologisierung des Sports - eine sozio-ökonomische Analyse*. Schorndorf: Hofmann.
- (2006). *Einführung in die Soziologie des Sports*, 5. ed. Schorndorf: Hofmann.
- Lamprecht, M. i Stamm, H. P. (1998). Vom avantgardistischen Lebensstil zur Massenfreizeit. Eine Analyse der Entwicklungsmuster von Trendsportarten. *Sportwissenschaft*, 28 (3-4).
- Le Roux i Camy, J. (1999). An essay on the French sports system. A K. Heinemann (ed.), *Sport clubs in Various European Countries*. Schorndorf: Hofmann.
- Puig, N.; García, O. i López, C. (1999). Sports clubs in Spain. A K. Heinemann (ed.), *Sport clubs in Various European Countries*. Schorndorf: Hofmann.
- Puig, N. i Maza, G. (coords). (2008). L'esport en els espais públics urbans. Monogràfic d'Apunts. *Educació Física i Esports* (91).
- Schulz, G. (1992). *Erlebnisgesellschaft - Kultursociologie der Gegenwart*. Frankfurt/M.